

Kenyő Ildikó

Négyesy László tankönyvírói munkássága: a stilisztikai és a retorikai tankönyvek

A tanulmány Négyesy László tankönyvírói munkásságát mutatja be stilisztikai és retorikai tankönyvei alapján. Négyesyvel méltatlanul keveset foglalkozik az utókor. Nevét többnyire a pesti egyetemen tartott, legendássá vált stílusgyakorlati szemináriumai kapcsán emlegetik, ezeket többek között Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és Juhász Gyula is látogatta. A meglehetősen sokoldalú tudós életútjának egyik alapkövét a tankönyvei jelentik. A tanulmány részletesen elemzi Négyesy stilisztikai és retorikai tankönyveit egyrészt szerkezetük és tartalmuk, másrészt tipográfiájuk alapján. Feltárja a szerző tankönyvírói munkásságának jellemzőit, meggyőzően bizonyítja modernségüket. Egyúttal feleleveníti a XIX–XX. század fordulójára jellemző oktatáspolitikai, pedagógiai, tankönyvkiadási és taneszköz-használati szokásokat is.

Bevezetés

Négyesy László – akinek neve mind a nyelvtudományban, mind az irodalomtudományban jól csengő, ismert név – nyelvészként kezdte pályafutását, főleg dialektológiai és nyelvtörténeti kérdésekkel foglalkozott (Tolnai 1931: 175; Gulyás 1931: 8–20; Bréver 1937: Függelék). Csak később fordult az irodalomtudomány, azon belül is elsősorban a régi magyar irodalom felé. Fontosnak tartotta a nyelvhelyességi kérdések megvitatását, egyik alapító tagja volt a Magyar Tudományos Akadémia nyelvművelő bizottságának (MIL. 1965: 341), emellett jelentős szerepe volt a *Magyarosan* című folyóirat megindulásában is.

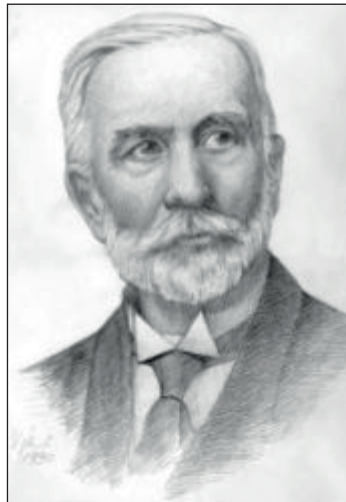
Munkásságának jelentős részét az általa írt vagy szerkesztett tankönyvek teszik ki. Tankönyveinek elemzésével, tankönyvírói munkásságának felvázolásával megfelelő megvilágításba kerülhet az is, hogy Négyesy László a magyar művelődés- és oktatástörténetben miért foglal el méltán – ám az utókor által méltatlanul keveset emlegetett – kiemelkedő helyet. Ez az írás Négyesy stilisztikáit és retorikáit vizsgálva igyekszik megmutatni a köztük fellelhető azonosságokat és különbségeket, ezáltal kívánja feltárni Négyesy László tankönyvírói és tanári munkásságának főbb jellemzőit.

Négyesy Lászlóról – röviden

„Eredeti célkitűzéséhez és hajlamához híven” az egyetem(ek) elvégzése után Négyesy László azonnal megkezdte tanári pályáját (Bréver 1937: 12; MIL. 1965: 341). Helyettes tanárként 1885-ben az egri katolikus főgimnáziumban – volt középiskolájában – állt a katedrára (Vörös 1938: 43). 1887-ben az ebben az évben államosított szolnoki főgimnáziumba került, ahol négy évig dolgozott (1887–1891), ebből három évet végigtanított, egy tanévig azonban (1889–1890) betegsége miatt kényszerült távol maradni a katedrától (Vörös 1938: 43; Rozsnyai 1890: 54; Kéky 1937: 13). Ezt követően, 1891 és 1911 között a budapesti gyakorlógimnáziumban foglalkozott eredményesen a tanárjelöltek képzésével (Bréver 1937: 13). A katedrán töltött évek alatt sok olyan tapasztalatra tett szert, amelyet a tanári működésével szorosan összefüggő tankönyvírói munkásságában is kamatoztathatott.

Első tankönyve 1886-ban jelent meg *Magyar verstan, középiskolai segédkönyvül s magánhasználatra* címmel. Olvasókönyvek, poétikák, rendszeres magyar nyelvtanok, retorikai (illetve szerkesztéstani) és stilisztikai, valamint verstani tankönyvek fedőlapján találkozhatunk Négyesy László nevével – egyedül vagy társszerzőként,

esetleg szerkesztőként feltüntetve. A magyar tankönyvírás később is az ő hagyományait követte (MIL. 1965: 341). Logikusan felépített, szép stílusú tankönyvei szoros kapcsolatban álltak azzal a munkássággal, amelyet az Országos Középiskolai Tanáregyesület tagjaként végzett.

1. kép
Négyesy László (Vigh László rajza)

A tankönyvek

Stilisztika

Négyesy László stilisztikai tankönyvei a középiskola negyedik évfolyamos diákjai és tanárai számára készültek. A könyvek népszerűségét mutatja, hogy 1910-ig nyolc kiadásuk látott napvilágot. Az első kiadás részletesebb ismertetését követően a soron következő kötetekből csak a legfontosabb változásokat, eltéréseket jelzem, ezáltal próbálok teljesebb képet adni a tankönyvekről. Így talán közelebb kerülünk Négyesy László tankönyvírói módszereihez is.

1. kiadás (1895)

A *Stilisztika* első kiadásának előszavában Négyesy László könyve megírásának okaként a haladásra való természetes törekvés mellett a stilisztikatanítás tökéletesítését emelte ki (Négyesy 1895b: III). A *Stilisztikáról* elmondhatjuk, hogy olvasókönyv és tankönyv is volt egyszerre: az első kiadás 223 lapjából 162 lapon (körülbelül 60%) szépirodalmi olvasmányok találhatóak, a maradék 61 lapon (körülbelül 40%) pedig az elméleti tudnivalókat olvashatjuk. Mindez modern pedagógiai elvre utal: a tanulók a gyakorlati és az elméleti tudnivalókat előzetes irodalmi példákon keresztül sajátíthatták el. Neves magyar és külföldi alkotók technikáit ismerhették meg és leshették el a prózai olvasmányokból tanáraik és Négyesy útmutatásai alapján. (A változatosság, a szemléletesség, az arányosság napjainkban is fontos tantárgy-pedagógiai elvei érvényesülnek Négyesy tankönyveiben.) Az olvasmányok összeállításának szempontjairól Négyesy a következőképpen fogalmaz:

„Olvasmányaim tervét tartalmi és stilisztikai szempontok határozták meg. Tárgyi tekintetben a concentratio-t a magyar történet és a magyar élet alkotja, a történelemből főleg a magyar lovagkor, Nagy Lajossal, a Toldi-hoz fűződve [...]. Az érdekiegészítés követelményéhez gondoskodtam más tárgykörből; idegen földről az egyetemes történelemből vett olvasmányokról is (az ókort ez az osztály tanulja, v. ö. Periklés). Az utolsó rész jellemképeiben a belső embernek többféle típusát kívántam bemutatni” (Négyesy 1895b: III; az idézetek közlésekor megtartottam a tankönyvek helyesírását – K. I.).

A fentiekből egyértelműen kiderül, hogy Négyesy nemcsak saját tárgyára, hanem az adott évfolyamnak jelenlegi és korábbi egyéb tanulmányaira is odafigyelt az olvasmányok válogatásakor. Pedagógiai szempontból a grammatikai megalapozás, a fokozatosság, a más tudományágakkal való kapcsolatteremtés, a tervszerűség, a célszerűség, a szemléletesség elvei körvonalazódnak Négyesy soraiban. Mintaként és gyakorlati anyagként is szolgáltak a kiválóított szépirodalmi munkák. Így folytatja az olvasmányokkal kapcsolatos megjegyzéseit:

„Olvasókönyvem elején a régi meseszövegek célja gyakorlókönyvül is szolgálni, hogy a fiúk e darabokat mai nyelvre fordítsák, vagy szabadon feldolgozzák az elbeszélésben. [...] a fiúk így gyakorlatilag megismerkedhetnek a stílus elemi követelményeivel (...), még pedig koholt példák helyett valóságos tényeken, történeti documentumokon. E mellett a régiség tiszteletére lehet nevelni a tanulót, fejleszteni történeti érzékét, sőt némiképp a magyar stílus evolúciójának megismeréséhez nyújtani neki elemeket. [...] A mai stílus mintái szintén ott vannak minden műfaj darabjai közt” (Négyesy 1895b: III–IV).

A munka második, elméleti része kapcsán a szerző így összegezi:

„Az elméleti részben feltűnőbb az újítás, hogy a stilisztikát két részben adom. Az első rész, a nyelvkincs áttekintése, egyik oldalról tárgyalja az anyagot [...]; a stílusról szóló rész pedig másik oldalról veszi a tárgyat, a rendszeres összefoglalása és kiegészítése mindama stilisztikai elemeknek, melyek az olvasmányok tárgyalása közben és a nyelvkincs ismertetésénél előkerültek. [...] ez lenne az ún. összefoglaló ismétlés alapja [...]. A mely t. kartársam mégis fölöslegesnek tekinti az első részt, mindenesetre mellőzheti” (Négyesy 1895b: III–IV).

Az első mondat azt implikálja, hogy a stilisztikatanönyvekben korábban nem különült el az elmélet két részre. Négyesy bizonyára az érthetőség és a szerkezet, a tananyag felépítésének jobbá tételéért változtatott a hagyományokon. A fokozatosság elvét és az induktív pedagógiai módszert alkalmazva támaszkodik az előző tanévek ismeretanyagára. Az összefoglalásnak is kiemelkedő jelentőséget tulajdonít, feladatokat jelöl ki az egyes olvasmányok után. Ugyanakkor meghagyja a tanár szabadságát is, rábízva, hogy döntse el ő, miképpen történjen az összefoglalás, a megtanult tananyag elmélyítése. A stilisztikatanítás és -tanulás során Négyesy mindvégig a tervszerűséget hangsúlyozza.

Az első kiadás tananyagában első ízben az írásbeli előadás legegyszerűbb eseteivel foglalkozik. Az elbeszéléseket (a meséket, a példákat, az anekdotákat, majd a valódi és a költött történeteket) a leírások, az erkölcsrajzok és a jellemzések követik. A fokozatosság elvének alkalmazását itt is megfigyelhetjük.

Az egyes olvasmányokat szómagyarázatok, jegyzetek kísérik, ezek az általános tájékoztatás mellett a tankönyv szövegéből kiinduló, önálló ismeretszerzés feltételeit is megteremtik. A magyarázatokban elsősorban a szerző életére és az adott mű keletkezési körülményeire, valamint az adott korszakra vonatkozóan találunk információkat.

A fokozatos előrehaladás abban is tetten érhető, hogy a tankönyv a régebbi nyelvből is közöl példákat, és időrendben halad a jelenkorig (Négyesy koráig), ezáltal a magyar nyelv és stílus változásait is némiképpen szemlélteti. A stílus és a nyelvtan előtérbe állítása miatt Négyesy a jegyzetekben gyakran magyarázza a hangtani, az alaktani és a jelentéstani változásokat, rávilágít a változások lényegére, keresi ezek okát, ugyanakkor felhívja a figyelmet a mondattani és a stílusbeli avultságokra is. A könnyebb érthetőség kedvéért gyakran átültet egy-egy kifejezést, mondatot magyarosabb nyelvezetre.

Gyakorlatokat is tartalmaz az elbeszélések első fejezete, például a mesékhez kapcsolódva. (Napjaink tankönyveiben is hasonló feladatok találhatók az egyes olvasmányokat követően.) *Az oroszlánról és az egérről* című Pesti Gábor-mese végén például ezt olvashatjuk *Feladat* címszó alatt:

„1. Ez a mese átírandó mai nyelvre.

2. Csoportosítandók a szükséges változtatások, u. m. az avultságok, nyelvjárási eltérések, latinosságok, megkülönböztetve az új jelenségeket. (Hol szükséges egy vessző helyett pontot tenni és a kötőszó helyett új mondatot kezdeni)” (Négyesy 1895b: 9).

A leírásokat felvonultató szakaszban a szómagyarázatok és a jegyzetek mellett Négyesy segíti a stílus labirintusaiban bolyongó diákokat abban, hogy minél hamarabb megtalálják a kivezető utat. Az egyes írásokat ugyanis maga sorolja be valamilyen nagyobb kategóriába (pl. jellemzés, elbeszélés, leírás), és indokolja is, hogy az adott olvasmány miért a megadott csoportba került. Ugyanitt – kisebb betűfokozattal szedve – összegzi például a leírás legfontosabb jellemzőit (milyennek is kell lennie), és elemzi az előadó stílusát is, mindvégig szem előtt tartva, hogy negyedik osztályos diákok fogják forgatni a tankönyvét. Erre jó példa az Arany János és Petőfi Sándor levelezésénél szereplő szakasz. Négyesy első ízben a két író barátságának történetét mondja el, majd bemutatja, milyen a leírás szerkezete, a levél előadása. Végül összegzi a levél szerkezetének főbb pontjait (elől egy általános bevezetés, a veszély elmondása időrendben stb.), majd megnevezi, hogy milyen forrásokból is származhat egy-egy tény a leíró művekben (személyes élmény, tanúk vallomása, képzelet) (Négyesy 1895b: 65).

A versek közlésekor az alapszöveg mellett verstani jegyzeteket is találunk. Négyesy az adott mű kapcsán vagy az időmértékes, vagy a magyaros verselés sajátosságait mutatja be, és a vers példáján szemlélteti is őket (jelöli például az ütemhangsúlyokat stb.). Verstani feladatok is tarkítják a tankönyvet, Petőfi Sándor *A Tisza* című versénél a következőket találjuk:

„1. Írjuk le a költemény első két versszakát úgy, hogy az ütemek első részét aláhúzzuk.

2. Rakjuk minden szótagra a hosszúság és rövidség jelét” (Négyesy 1895b: 98).

A tankönyv tipográfiaiilag igen jól tagolt: a főanyag és a kiegészítő anyag jól elkülönül a nagyobb, illetve a kisebb betűfokozatú megjelenítésnek köszönhetően. Az egyes fejezetcímek nagyobb betűméretükkel és félkövér jellegükkel emelkednek ki, a szövegbeli kiemelés eszköze elsősorban a kurziválás és a ritkított sorköz alkalmazása. A meghatározások is világosak, érthetőek, a megtanulandó fogalmak jól elkülönülnek a szövegben. Ábrák, táblázatok nincsenek a tankönyvben, az összefoglalások mennyisége kevésnek mondható, és az említett példák ellenére aránylag kevés a taneszköz által kínált gyakorlófeladat.

A tankönyvben megjelenő elméletek nagyjából azonos tartalmúak azzal, amit napjainkban tanítanak. A szóképek ismertetésekor például a metaforával, a megszemélyesítéssel, az allegóriával, a metonímiával és a szinekdochével találkozhatnak a tanulók. A szemléltető alakzatok bemutatásakor a hasonlattal, a részletezéssel, a körülírással és az utánzással ismerkedhetnek meg. A szóalakzatok között a szóismétléssel és a szókihagyással vagy elhallgatással, a kötőszóismétléssel, valamint az inverzióval foglalkozik a tankönyv. Leginkább elnevezésbeli különbségek fedezhetők fel napjaink stilisztikai terminus technicusai és Négyesy László fogalomhasználata között (pl. a „gyöngédítés” kifejezést használja az eufémizmusra).

2. kiadás (1897)

A második kiadás mind tartalmát, mind felépítését, mind pedagógiai és tankönyvírói módszereit tekintve követi az előzőt. Mindössze négy jelentősebb módosulást figyelhetünk meg. Az olvasmányok nem változnak, az elméleten belül azonban – az első kiadáshoz képest – a magyar versformát és a magyaros prozódíát tárgyaló fejezethez Négyesy hozzácsatolt egy rövid leírást. Ebben a rövid és a hosszú szótag, valamint a közös szótag fogalmát magyarázza. Ezen kívül a leggyakoribb görög versformákat bemutató fejezetben nemcsak ezek definícióját adja meg, hanem példákkal is szemlélteti őket egy-egy versszak erejéig. A harmadik módosítás az, hogy a gondolatalakzatok között csak a felkiáltást említi meg, míg korábban felsorolta a megszólítást, a kérdést, a kételkedést, az ellentétet, az elhallgatást, az iróniát stb. A negyedik változás a tartalomjegyzéket érintette: a korábbi kéthasábos és igencsak zsúfolt forma helyett a második kiadásban már egyhasábos

szedést alkalmaztak, ilyenformán az sokkal szellősebbé és áttekinthetőbbé vált, lényegesen megkönnyítve a tankönyvben való eligazodást.

3. kiadás (1900)

Az elemzéshez szükséges tankönyvpéldányokat főként az Országos Széchényi Könyvtárban és az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum Tankönyvtárában kutattam. A harmadik kiadásnak azonban egyetlen példányára sem leltem rá ezeken a helyeken. A Gulyás Pál által összeállított Négyesy-bibliográfia szerint a *Stilisztika* harmadik kiadása 1900-ban jelent meg. A negyedik kiadás ugyanakkor idéz a harmadik kötet előszavából egy rövidke részt. Ebből értesülünk arról, hogy tantervrevízió történt, ennek megfelelően módosítani kellett a második kiadást. Megtudhatjuk, hogy azzal a kéréssel fordultak Négyesyhez, hogy toldja meg tankönyvét még több összegzéssel az ismétlések elősegítésére; ő ezt készségesen teljesítette is. Az új tanterv értelmében függelékeket is kellett csatolni a tankönyvhöz.

4. kiadás (1902)

A *Stilisztika* negyedik kiadásának előszava tájékoztat bennünket arról, hogy ennek a kötetnek az anyaga sem maradt változatlan, hiszen a bírálatok hatására Négyesy kénytelen volt kiigazítani bizonyos részeket a tankönyvben. Így teljes biztonsággal nem következtethetünk a harmadik kiadásra, a legtöbb esetben csak a feltételezés lehetősége marad meg. A következőkben azt vizsgálom, milyen átalakulási folyamat(ok) ment(ek) végbe a tankönyvön 1897 óta.

A tartalomjegyzék – akárcsak az első két kiadásban – a könyv elején található. Feltűnő azonban, hogy a bevezető rész egy újabb ponttal gazdagodott. *Tanulságok* címen a bevezetés első öt pontjának összefoglalása olvasható – íme két példa ezekből:

„Tanulságok:

1. A stílus a nyelvbeli előadás mestersége; különösen pedig az írásbeli előadás mestersége.
2. Az előadás mestersége mindig tökéletesedik; a legműveltebb népeknél legfejlettebb az előadás mestersége” (Négyesy 1902: 4).

A negyedik kiadás előszavának a harmadik kiadásra vonatkozó passzusai alapján joggal feltételezhetjük, hogy ez a kis betoldás már szerepelt a harmadik kiadásban is, hiszen az ott olvasható, „a szoroson vett stilisztikai szakaszok végén tételes alakban összefoglalják a fejtegetések tartalmát” kitételnek megfelel (Négyesy 1902: IV; a negyedik kiadás előszava őrzi a harmadik kiadás előszavát). A negyedik kiadásban ez az összegzés akképpen folytatódik, hogy minden nagyobb elméleti fejezet végén pontszerűen összefoglalja a szerző az adott rész lényegét. Érdekessége, hogy a bevezetőben megszakadt kivonat a stílusnemeket tárgyaló fejezet végén folytatódik. Vagyis az utóbbi fejezetben az összefoglaló pontok nem az egyes, hanem a hatos számmal kezdődnek, és így folytatódnak, egészen az utolsó leckéig.

Az olvasmányok sorában új műveket is találunk, például Heltai Gáspár tollából kettő, Péczeli Józseftől egy új mesét olvashatunk. Kikerült egy-egy alkotás a jellemzéseket és az erkölcsrajzokat tartalmazó fejezetből is (így Theophrastos három műve és Vörösmarty Mihály *Egy szegény asszony könyve* című írása; bekerült azonban Jókai Mór *Kulláncs úrfija* stb.). Egy új nagy egység is bővítette az eddig is színes repertoárt: ez a *Színmű* elnevezést kapta, és Kisfaludy Károly *Mátyás deákját* olvashatjuk benne.

Az elméleti részben lényegi változtatás nem történt. Csupán a leggyakoribb görög versformákról szóló passzus tartalmaz több információt a megadott versszakokról, verslábakról és verspárokról. Négyesy a *Visszapillantás és célkitűzés* című szakaszban így ír:

„Az itt előadottak a stílusra és a nyelvre tartoznak. Most már az a feladat következik, hogy az irodalmi művek belső sajátságait tanulmányozzuk. A prózai művekkel foglalkozik a retorika, a költői művekkel pedig a poétika” (Négyesy 1902: 231).

A retorikatankönyvekkel összevetve világossá válik, hogy a tanterv-revideálás részben a szerkesztéstan megszűnését és helyére a retorika beemelését, részben az ügyirati függelékek csatolását eredményezte (Négyesy 1901: III).

A *Stilisztika* harmadik kiadásának előszavában olvasható az is, hogy Négyesy ügyirati függelékeket is csatolt tankönyvéhez az új tanterv értelmében. Szerencsére ezt a negyedik kiadás megőrizte, és a gyakorlat változatlanul továbbélt a nyolcadik kiadásig. Az ügyiratminták fejezete hivatalos fogalmazványok sablonjait mutatja be. Ezek segítségével bárki képes volt szerződés vagy (átvételi) elismervény, nyugta, kötelezvény, térítvény, meghatalmazás, folyamodvány, bizonyítvány írására. Négyesy nemcsak ezek mintáit szemlélteti, hanem a lap alján egy-egy mondatban az egyes fogalmak definícióit is megadja:

„Az **elismervény** bármely gondviselésünkre bízott érték átvételét igazoló ügyirat. Megjelölendő benne az átvett érték vagy tárgy, az átadó és cél, mely végett az átadás történt” (Négyesy 1902: 233).

Ezeken a formanyomtatvány-mintákon Négyesy László még a bélyeg helyét is bejelölte, a folyamodvány ismertetésekor pedig a helyes címzést is megmutatta. A mindennapi élet gyakorlatában ezek mindenképpen a tanulók (és akár szüleik és tanáraik) hasznára válhattak.

5. kiadás (1906)

A *Stilisztika* ötödik kiadásának előszavában Négyesy szabadkozások közepette tesz említést arról, hogy jelentősebb változások történtek a tankönyvben (Négyesy 1906: IV). Az eddigi négy évhez képest valóban jóval nagyobb mértékben alakult át a stilisztikatankönyv. Az olvasmányok között például találunk több új alkotást is (így Mikszáth Kálmántól *A szegedi vár*, valamint Eötvös Károlytól a *Szilveszter reggelén* című írásokat). Az elméleti rész is nagyobb változtatásokon ment keresztül. Az első fejezet átalakulását, bővülését a 2. kép mutatja.

Első fejezet. A szókincs (1895 ¹)	Első fejezet. A szókincs (1906 ⁵)
I. A szókincs állománya	I. Nyelvkincs és nyelvhasználat
II. A szókincs gyarapodása. Eredeti elemek	1. Szókincs
III. Kölcsönszók	2. A magyar nyelv szókincese
IV. Új kölcsönvételek. Idegen szók	3. A magyar szókincs alkotórészei. Eredeti elemek
V. Nyelvújítás. Új szók	4. Kölcsönszók. Meghonosított szók
VI. Tájszók	5. Vendégszók. Idegen szók
VII. Elavult szók	6. Általános szók és tájszók
VIII. Rokonértelmű szók	7. Élő szók, elavult szók, új szók, korcs szók
IX. Jelentés-árnyalatok Beszédrészek	8. Nyelvújítás
	9. Rokonértelmű szók
	10. Jelentés-változatok
	11. A jelentésváltozatok kifejlődése
	12. Rokonalakú szók
	13. A szófajták, beszédrészek
	14. Az irodalmi szóhasználat
	15. A vidékiesség
	16. A régiesség
	17. Az idegenszerűség Újszerűség

1. ábra

Az 1895-ös és az 1906-os *Stilisztika* első fejezete a tartalomjegyzékben

A változás – csupán az első fejezet tartalomjegyzékét tanulmányozva is – igencsak szembetűnő. Valójában a legtöbb kategória megszületésekor csupán arról van szó, hogy Négyesy valamely, már meglévő elméleti

részt emelt ki vagy dolgozott át (pl. *A nyelvkincs és nyelvhasználat* fejezet). Vannak azonban újszerűnek nevezhető tárgykörök is, amelyek vagy teljesen új információkat tartalmaznak, vagy a már meglévő elmélet összeollózásával és kiegészítésével váltak az adott témakör főbb csomópontjaivá (mint például *A vidékiesség*, *A régiség*, *Az idegenszerűség* és az *Újszerűség*).

A második szakasz is bővült egy új alfejezettel, ez *A stílus fő követelményei* címet kapta: ebben egyrészt új tananyag, másrészt az eddig szereplő tudásanyag szerepel sokkal hangsúlyozottabb formában. Ebben a fejezetben Négyesy a cél szerintiség, a hagyomány és az egyéniség kulcsfogalmaira fekteti a hangsúlyt.

A stílus tulajdonságait taglaló fejezet második pontja a korábbi kiadásokban a *hangulatosság* kifejezés alatt szerepelt. Négyesy azonban egy új fogalommal váltotta ezt fel – ilyenformán az *Elevenség* címszó alatt olvashatunk a szemléletességről, a fordulatosságról és a nyelv erejéről.

Korábban *A stílus némely tulajdonságai* alpontban tanulhattak a diákok az ízlésről és az eredetiségről. Az ötödik kiadásban azonban már mindkettő külön vázlatpontként szerepel a tartalomjegyzékben és a tankönyvben egyaránt. Az előző kiadásban található ügyiratmintákat az ötödik kiadás is őrzi. Afelől nem lehet kétségünk, hogy Négyesyt mindvégig az a szándék vezérelte, hogy minél jobbra és könnyebben tanulhatóvá tegye könyvét, átalakításai pedig ehhez nagymértékben hozzájárultak.

Szerkezetileg van még egy szembeötlő változás: a tartalomjegyzék a tankönyv végére került. Érdekes egybeesés, hogy Négyesy az 1905-ben megjelenő *Rhetorika* harmadik kiadásában is ugyanígy változtatott. A kor tankönyvkiadási, -írási átalakulását is tükröz(het)i ez a jelenség. Alapvető változás figyelhető meg a helyesírásban is (pl. a ritmust *ritmus*nak és nem *rhythmus*nak írja, *prosodia* helyett is *prozódiát* olvashatunk). Ez is mutatja Négyesy folyton megújulni képes lényét, maximalizmusát és hozzáértését.

6–8. kiadás (1908, 1909 és 1910)

A hatodik, a hetedik és a nyolcadik kiadás lényegében semmilyen változást nem mutat az ötödikhez képest, így ezeket egy pont alatt lehet tárgyalni. A hatodik kiadás előszavában feltűnik a sorok közt Négyesy folytonos igénye a megújulásra, a javításra, a tanulók érdekeinek szem előtt tartására. Emellett módszertani fogódzót is ad arra nézve, hogy miként lehet a lehető legeredményesebben oktatni a tankönyv által előírt anyagot:

„Az elméleti rész első felét, melynek a címe: »A nyelvkincs és a nyelvhasználat«, tapasztalataim szerint eredményesen el lehet végezni közös iskolai cursiv felolvasatással, itt-ott némi részletezéssel és a tanulók adalékaival bővítve, azután fejezetenként összefoglaltatva. Így nem kíván igen sok időt, s mégis hasznosan telik; a tanulók kedvvel olvassák e jegyzeteket, mely részben ismétlése a nyelvtannak, részben pedig előkészítése a stilisztikának. [...] Ennek gyorsabb elvégzése után behatóbban lehet foglalkozni »A stílus« című szakasszal meg a verstannal. De a második szakasz első fejezetei is inkább olvastatásra, mint megtanulásra valók. A megtanulásra szánt anyag össze van foglalva Tudnivalók címmel 6 oldalon 50 pontban. Ez elég rövidre fogott kivonata a stilisztikának” (Négyesy 1908: Előszó).

Kezdő tanároknak ez a jó tanács mindenképpen kifejezetten hasznára válhatott, a sokat tapasztalt oktatók részére pedig Négyesy egy újfajta ismeretelsajátítási utat mutatott be. Minden bizonnyal stilisztikaoktatásának legfőbb tapasztalatait is beleszötte ebbe a pár mondatba.

Az 1908–1910-es évek új kiadásainak olvasmányanyaga némiképpen ismét változott, továbbá Négyesy az elméleti részben a mondatszerkezetről szóló rész tananyagát tette áttekinthetőbbé: az összetett mondat, a mondatok terjedelme és aránya, a szakaszok, az összekötések és a szórend alpontok alatt lehet olvasni azt a tananyagot, amely ugyan a korábbi kiadásokban is szerepelt, ám kevésbé átlátható formában. (Az 1895-ös és az 1908-as tankönyvek tartalomjegyzékét az 1. számú melléklet tartalmazza.) A *Stilisztika* kiadásait

vizsgálva elmondhatjuk, hogy az idő előrehaladtával a szöveg áttekinthetőbbé, tipográfiailag tagoltabbá válik. Egyre inkább szerepet kap a kiemelések alkalmazásakor a félkövér betűk használata, a kiegészítő anyag és a főanyag is látványosabban különül el. A stilisztikatanckönyvek bemutatását és elemzését Négyesy egy rövid megjegyzésével zárjuk. A következő gondolat szinte mint atyai jó tanács áll a *Stilisztikák* bevezetőjében:

„A stílustanulás nem azt jelenti, hogy mindenki, aki stilisztikát tanul, jeles stilisztista lesz. Egyik többre megy, másik kevesebbre, hiszen az élőszóban is különbség van emberek közt, egyik kellemesebben tud beszélni, mint a másik; de annál mindenesetre jobb stilisztista lesz, mint a minő tanulás nélkül lett volna” (Négyesy 1895b: 6).

Rhetorika. Prózai olvasmányok

Négyesy László retorikatankönyvei a (reál)gimnáziumok 5. osztályos tanulóinak és az őket oktató tanároknak íródtak. Megjelenésüket megelőzte Négyesy egyetlen kiadást megért szerkesztéstana (Négyesy 1895a), amely hasonló elveket és tanulnivalót tartalmazott, mint a *Rhetorika*. Ám az új tanterv megszüntette a szerkesztéstan tantárgyat. Ezért vált szükségessé a retorika megírása. A szerző azonban teljesen nem mellőzte *Szerkesztéstanát*, egyes fejezeteit felvette a *Rhetorikába Általános szerkesztéstan* címmel.

1. kiadás (1901)

A Rhetorika – akárcsak a Stilisztika – olvasókönyv és tankönyv is egyben. Az elmélet és az olvasmányok aránya a Rhetorikában is az utóbbi javára dől el, a prózai művek körülbelül a tankönyv 80%-át tették ki. (A Rhetorika tartalomjegyzékét a 2. számú melléklet tartalmazza.) Az olvasmányanyagban előtérbe kerülnek azok a szerzők, akikkel egykoron Négyesy is foglalkozott, például Kazinczy Ferenc, Arany János, Mikes Kelemen, Faludi Ferenc stb. Róluk lényegesen több ismeretbővítő információt is közöl az egyes olvasmányok után, mint a többi szerzőről. A Rhetorika négy kiadása (1901, 1904, 1907, 1912) alatt a változások leginkább az olvasmányokat érintették – némelyek kimaradtak, és jöttek helyettük újak, míg másoknak a terjedelme rövidült meg. Olykor az elméletet is rövidítette a szerző, leginkább a megértést segítő és a talán már-már túlmagyarázó példaanyag lett kevesebb.

Négyesy az olvasmányoknál az egyes szépirodalmi művek közlése után röviden bemutatja az éppen aktuális szerzőt, elmondja mindazt, amit a diákoknak fontos tudni róla. Ezek az adatok – akárcsak a *Stilisztikákban* – leginkább egy-egy alkotó munkásságának állomásait vázolják, vagy a szóban forgó esemény történeti háttérét elevenítik fel. Ezt általában szómagyarázat követi, ám a kevésbé ismert szavakról a szövegekhez kapcsolódó lábjegyzetekben is találunk információt. A szerző gyakran azt is megemlíti, hogy az adott szöveg miért fontos, miért különleges. Igen sok a lehetőség a *Rhetorikában* is a tankönyv szövegéből kiinduló, önálló ismeretszerzésre.

A tankönyv elméleti tételei nagy százalékban azonosak a napjainkban is tanított ismeretekkel. Ennek fő oka az lehet, hogy Négyesy is elsősorban az antik retorikák tanítására épített – ez manapság is jellemző, például a retorika történetének tanításakor. Ugyanúgy hangsúlyozza a szónoki erényeket (az illőséget, a világosságot stb.) és feladatokat (inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio), az egyes retorikai műfajokat (a törvényszéki, a tanácsadó, a bemutató beszédet stb.), az előadás módjait, neveit és formáit, a belső rend fontosságát (a gondolatok összefüggését; a beszéd bevezetésre, tárgyalásra és befejezésre tagolását; a szerkesztés néhány műveletét, úgymint a meghatározást, a felosztást, a következtetéseket stb.). A retorikai fogalom meghatározása után gyakran a latin nyelvi megfelelőket is említi. Ezt valószínűleg azért is teszi, hogy a tanulók (és tanáraik) komolyabb érdeklődés esetén (is) tisztában legyenek az adott tudomány terminus technicusaival.

Négyesy érthető, egyszerű példákkal szemlélteti az elméleti tananyagot, az ismertből halad az ismeretlen felé. Elvértve szerepelnek a könyvben ismétlést segítő, ellenőrző feladatok. A vizuális emlékezetet és a könnyebb tájékozódást segítő meghatározásait, valamint a lényeges kifejezéseket a *Rhetorikában* is kurzívval szedik. A definíció után igyekszik a retorikus felszólalás terén is használható exemplummal, azaz példával szolgálni. Újra és újra magyaráz és szemléltet. Modern tantárgy-pedagógiai elvek ötvöződnek a tankönyvben: az elmélet és a gyakorlat egységében kell tanítani; a retorikai gyakorlatok elvégzéséhez a legfőbb motivációt az életszerűség adja; ha érvelésre kívánjuk készíteni a diákokat, akkor valódi problémahelyzetet kell teremtenünk, illetve a retorika tanulása sohasem lehet öncélú ismerethalmozás, a retorikai gyakorlatoknak azt kell sugallniuk, hogy a retorikai tudást felhasználhatjuk az élet minden területén (Antalné 2002: 70).

Négyesy a *Rhetorikában* is megkülönbözteti a főanyagot és a kiegészítő anyagot: az előbbit nagyobb, az utóbbit pedig kisebb betűmérettel szedik. Az egyes alfejezetek címei középtengelyesek, ezek után olvasható az elmélet kapcsolódó része. A tankönyv tipográfiaiilag és tartalmilag is legalább olyan jól tagolt, mint a *Stilisztikák*. Ez a jellemvonás a későbbi kiadásokban tovább finomodik, csiszolódik. Vannak ugyan a tankönyvben kisebb összefoglaló táblázatok, ábrák, ám ezek igen egyszerűek: valójában csak szétozott szövegegységek. Szegélyek és folyamatábrát jelölő nyilak nem szerepelnek bennük. Az ábrák alkalmazására mutat be egy példát a 3. kép (Négyesy 1901: 254).

A prózai műfajok					
Levél	Beszéd. iránymű	Czikk. Leírás.	Elbeszélés történetírás	Ertekezés tudományos mű	Széppróza regény, novella tárcza stb.

2. ábra

A prózai műfajokat szemléltető ábra a *Rhetorika* 1901-es kiadásában

2. kiadás (1904)

A második kiadás elveiben követi az elsőt, az új kötet azonban jóval kisebb terjedelmű lett. Ennek oka abban keresendő, hogy a kényelmesebb használat érdekében nagyobb betűfokozattal szedték a szöveget. Egymás mellé rakva a két kiadást a változás – a betűméretet tekintve – igen jelentős. Néhány olvasmány elmaradt, de helyettük újabbak gazdagítják a széles repertoárt, például Szalay László *Mátyás királya* vagy B. Apor Péter *Metamorphosisa*.

Négyesy jegyzetapparátussal is jobban felszerelte könyvének második kiadását; az összefoglalások száma is gyarapodott az előző kiadáshoz képest. Az elméleti rész azonban rövidült valamelyest, elsősorban a szerkesztéstani fejezetek lettek kurtábbak. Emellett a tárgyalás fejezetében, a *Következtetések* alpontban az indukció és a dedukció módszerének ismertetésekor megjelennek a szillogizmusok különböző típusai is. Négyesy átdolgozta a történetírásról szóló részt is, feltételezhetjük, hogy igyekezett a tankönyv tartalmát minél világosabb stílusban, a diákok életkorának minél inkább megfelelően megfogalmazni.

A második kiadás előszavában saját korának didaktikai fogásairól is említést tesz, és így az általa alkalmazott módszerekről is vall:

„Egyébként mai nap már közhellyé vált az a didaktikai elv, hogy a tankönyvek szövege nem szószerint megtanulásra való. Megérteni bizonyára megértik a tanulók e fokon a kissé tömörebb előadást is, s nem árt szoktatni őket az effélékhez. Azonban a tanuló is észre fogja venni, hogy a két elméleti rész szövege kétféle elemből áll; egyrészt meghatározásféle, másrészt kifejtő, implikáló részekből. Az előbbieket stílusa inkább tankönyvszerű, az utóbbiaké olvasmányoszerű. A fejtegetésekből mindenütt

kiemelkednek a tételes részek, amelyeket megjegyezhet a tanuló, ill. mintájukra maga is formulázhatja a tudnivalót” (Négyesy 1904: Előszó).

A tipográfiában a kurziválás mellett feltűnik a nagyobb betűfokozat, a ritkított betűköz, valamint a félkövér betűs kiemelés is. A tankönyvön belül a feladatok száma csökken, a Rhetorika második kiadásának végén azonban megjelenik egy új fejezet Néhány összefoglaló tartalmi szempont az olvasmányokhoz címmel. A szerző véleménye szerint: „e változatok összehasonlítása és tanulmányozása éppen olyan gondolatkelto, mint jellemképző foglalatosság” (Négyesy 1904: 291). (A szempontsört a 3. számú melléklet tartalmazza.)

3. kiadás (1907)

A harmadik kiadás ugyan majdnem hasonló tartalommal jelent meg, mint a korábbiak, felépítésében és elrendezésében azonban jelentősek a változások az előző két kiadáshoz képest. Az első, igazán szembeötlő változás az, hogy illusztrációk is ékesítik a tankönyvet, ezek az adott olvasmány szerzőjét vagy valamelyik szereplőjét ábrázolják. Ezáltal szellősebbé vált a tankönyv, a tanulók vizuális emlékezete is könnyebben aktivizálódhatott a képek segítségével, és ez hasznukra lehetett a tankönyv megtanulandó részeinek elsajátításakor is. (Az illusztrációk listáját a 4. számú melléklet tartalmazza.) Másrészt a tankönyv fejezeteinek sorrendje is módosult: a szövegek elrendezésének fő elve az volt, hogy a könnyebbnek tűnő olvasmányok kerüljenek előre, a nehezebbek pedig értelemszerűen hátra (akárcsak a Stilisztikák esetében).

A harmadik kiadás olvasmányait érintő átalakulások között meg kell említenünk Szalay László Mátyás királyról szóló összefoglaló jellemzésének elhagyását. Bekerült azonban néhány vadonatúj darab is: például *Czuczor Gergely rablánc*a Vadnai Károly tolmácsolásában. Egy egészen újszerű fejezettel is gazdagodott az olvasmánylista, ez a *Tárczák* alcímet viseli. Itt olvashatjuk Alexander Bernát *A nagy gyász*, valamint Kozma Andor *Hazaszeretet* című alkotásából vett részleteket. Az olvasmányokat követően Négyesy László gondosan elkülönítette a jegyzeteket és a tájékoztatásul szolgáló részt (*Jegyzetek* és *Tájékoztató* címszó alatt találjuk az új ismereteket, ezek félkövér betűtípussal és nagyobb betűfokozattal vannak szedve).

Az elméleti részben is megváltozott a főanyag és a kiegészítő anyag aránya, valamint tipográfiai elkülönítése is. Az előző két kiadással szemben a harmadikban viszonylag sok, korábban főanyagként szereplő rész vált kiegészítő tananyaggá. A nagyobb betűméretes kiadásoknak köszönhetően pedig még inkább elkülönülhetett a két, eltérő tanulási kötelezettséget megkívánó tananyag típus. Másfelől az elméleti fejezet tovább egyszerűsödött, ez elsősorban az általános szerkezetani rész rövidülését jelentette.

4. kiadás (1912)

A negyedik kiadás szinte teljes egészében megegyezik a harmadikkal. Ugyanazok a fejezetek, elméleti tudnivalók és olvasmányok találhatóak meg benne, ugyanolyan a stílusuk, ugyanazon pedagógiai elvek alapján készültek. A képanyag is megegyezik a harmadik kiadásával. Az egyetlen újdonság az egyes olvasmányok végén található, *Tanulságok* című alpont, amely eddig elkülönítve nem jelent meg a korábbi kiadásokban.

Összegzés

„Ha semmit sem írt volna Négyesy, akkor is megérdemelné ez az életpálya s ennek sokoldalú, hű és odaadó munkássága az elismerést. Ő azonban tollával is szolgálta közművelődésünk ügyét [...]” – írja Négyesy Lászlóról Kéký Lajos (1937: 18). A tankönyvek tulajdonképpen lenyomatai Négyesy életének, jellemvonásainak: tisztaság, rendezettség, kiválóság, rátermettség, kidolgozottság, szemléletesség, odafigyelés és szakértelem – talán ezek a szavak illenek leginkább rá(juk). Retorikái és stilisztikai olyanok, mintha testvérek lennének: ugyanazon pedagógiai elvek alapján születtek: az olvasmányanyag és az elmélet kettőssége érvényesül bennük, a mennyiség pedig az előbbi javára dől el. A minőség végig magas színvonalú.

Négyesy gyakorlatias ember volt, pedagógiájában is elsősorban a hasznosság elve dominált. „Az írásaiból kibukkanó elvekből is teljes fegyverzetében mutatkozik meg Négyesy Lászlóban a nevelési és oktatási elvek bölcs alkalmazója. Intuitív lélek ő; az indukció híve mindaddig, amíg az eredmény elérésében ez az ő istenadta dinamikáját nem zavarja; erkölcsi és esztétikai ideálok hordozója, a nemes magyar demokratikus fejlődés továbbépítője: nagy magyar pedagógus!” (Pitroff 1931: 153).

Mindig a diákok érdekeit tartotta szem előtt, de természetesen nem feledkezett meg a tanáraikról sem. Folyton azon fáradozott, hogy könyveit minél szebbé, jobbá, értékesebbé és érdekesebbé, tanulhatóbbá tegye – és törekvései nem voltak hiábavalóak. Nem volt rest az építő kritikák megfontolására, a tankönyvek ezek útmutatásai mentén való átalakítására, persze csak akkor, ha azok nem ütköztek pedagógiai és nyelvészeti elveivel.

A tankönyvek egytől egyig világos szerkezetűek, tipográfiailag igen gondosan és jól tagoltak. A tanulás nehézsége szerint elkülönül bennük a főanyag és a kiegészítő anyag. A tankönyv szövegéből kiinduló önálló ismeretszerzés lehetősége mindegyik tankönyvre jellemző. Kurziválással, félkövér kiemeléssel, az eltérő betűtípus alkalmazásával a tananyagban belül is jól kidomborodnak a fontosabb részek; mindez elősegíti a tankönyvben való egyszerűbb és gyorsabb tájékozódást is.

Viszonylag kicsi a bevésődést, ismétlést segítő, ellenőrző feladatok aránya: ezek száma azonban a kiadások során egyre gyarapodott. Az elméleti fejezetekben többnyire az ismert elemektől halad az ismeretlen felé, ezzel is hozzájárulva a minél hatékonyabb megértéshez. Fogalommeghatározásai szabatosak és könnyen megjegyezhetők. A stilisztikákban és a retorikákban viszonylag kevés az ábra és a táblázat, az ezekre építő összegzés, ám a retorikatankönyvet az olvasmányok szerzőiről készült rajzok szebbé varázsolják, és egyben aktivizálják is a vizuális emlékezetet. Az egyes kiadások szövege általában nem nagy mértékben tér el egymástól.

Bréver Lajos szerint Négyesy „tankönyvírói munkásságának jelentősége abban van, hogy ő volt az, aki a legvilágosabb és legáttekinthetőbb közérthető nyelven fogalmazott tankönyvekkel látta el a középiskolai tanárságot és ifjúságot” (Bréver 1937: 13). A tankönyvek minden egyes darabját, minden részletét, szócikkét a lehető legnagyobb gondossággal írta és válogatta a szerző. Korának igen fejlett, sok tekintetben modern tankönyvírói technikájával készült remekműveket alkotott a tanulók és a tanárok részére. Élmény lehetett ilyen tankönyvekből nemcsak tanulni, hanem tanítani is.

Irodalom

- Antalné Szabó Ágnes 2002. A szó hatalma. A retorika tanításának újjászületése. In: Keszler Borbála – Kiss Róbert Richard (szerk.) *Harmincéves a Mai Magyar Nyelvi Tanszék*. ELTE BTK. Budapest. 67–75.
- Bréver Lajos 1937. *Négyesy László (1861–1933)*. Bölcsészdoktori értekezés. Budapest.
- Gulyás Pál 1931. Négyesy László élete és munkái. *Irodalomtörténet*. 8–20.
- Kéky Lajos 1937. *Négyesy László emlékezete*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- MIL. 1965. = *Magyar irodalmi lexikon II. kötet (L–R)*. Benedek Marcell (főszerk.) Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Pitroff Pál 1931. Négyesy László, a pedagógus. *Irodalomtörténet*. 145–153.
- Rozsnyai Károly (szerk.) 1890. *A szolnoki magyar királyi állami főgymnasium Értesítője az 1889–90. iskolai évről*. Szolnok.
- Vörös István, dr. (szerk.) 1938. *A 107 éves szolnoki gimnázium múltjának ismertetése 1831–1938*. Különnyomat a szolnoki magyar királyi állami Verseghy Ferenc gimnázium 1937–38. évi Értesítőjéből. Szolnok.
- Tolnai Vilmos 1931. Négyesy László, a nyelvtudós. *Irodalomtörténet*. 175–180.

Az elemzéshez felhasznált tankönyvek:

- Négyesy László (szerk.) 1895a. *Szerkesztéstan. Gymnasiumok 5. osztálya számára.* Lampel. Budapest.
- Négyesy László (szerk.) 1895b. *Stilisztika. Középiskolák 4. osztálya számára.* Lampel. Budapest.
- Négyesy László (szerk.) 1897. *Stilisztika. Középiskolák 4. osztálya számára.* Lampel. Budapest.
- Négyesy László (szerk.) 1901. *Rhetorika. Prózai olvasmányok. Elmélet. Gymnasiumok és reáliskolák 5. osztálya számára.* Lampel. Budapest.
- Négyesy László (szerk.) 1902. *Stilisztika. Középiskolák 4. osztálya számára.* Lampel. Budapest.
- Négyesy László (szerk.) 1904. *Rhetorika. Prózai olvasmányok. Elmélet. Gymnasiumok és reáliskolák 5. osztálya számára.* Lampel. Budapest.
- Négyesy László (szerk.) 1906. *Stilisztika. Középiskolák 4. osztálya számára.* Lampel. Budapest.
- Négyesy László (szerk.) 1907. *Rhetorika. Prózai olvasmányok. Elmélet. Gymnasiumok és reáliskolák 5. osztálya számára.* Lampel. Budapest.
- Négyesy László (szerk.) 1908. *Stilisztika. Középiskolák 4. osztálya számára.* Lampel. Budapest.
- Négyesy László (szerk.) 1909. *Stilisztika. Középiskolák 4. osztálya számára.* Lampel. Budapest.
- Négyesy László (szerk.) 1910. *Stilisztika. Középiskolák 4. osztálya számára.* Lampel. Budapest.
- Négyesy László (szerk.) 1912. *Rhetorika. Prózai olvasmányok. Elmélet. Gymnasiumok és reáliskolák 5. osztálya számára.* Lampel. Budapest.

Kenyó, Ildikó

Négyesy László as a textbook writer – stylistic and rhetoric textbooks

This study introduces László Négyesy as a textbook writer on the basis of his textbooks on stylistics and rhetoric. Posterity does not pay enough attention to Négyesy. His name is known mainly after his legendary stylistics seminars held at the university in Budapest which among others were attended by Mihály Babits, Dezső Kosztolányi and Gyula Juhász as well. Textbooks are also foot stones in the career of the versatile researcher. This study analyses the structure and content as well as the typography of Négyesy's textbooks on stylistics and rhetoric in great detail. It reveals the characteristics of his textbook writing and illustrates their modernity in a convincing way. At the same time, the study presents the educational policy, pedagogy, textbook publishing and the use of learning materials at the turn of the 19th–20th centuries.

Kulcsszók: tipográfia, retorikatankönyv, stilisztikatankönyv, modernség, Négyesy László

Keywords: typography, rhetoric textbook, stylistics textbook, modernity, László Négyesy

Az írás szerzőjéről

Kenyó Ildikó

Anyanyelv-pedagógia, Budapest, Magyarország

ildikokenyo[kukac]yahoo.com